

GÜLNARƏ HAXVERDIYEVA

*Bakı Dövlət Universitetinin Avropa və Amerika
ölkələrinin yeni və müasir tarixi üzrə doktorantı*

E-mail: hkvrd@hotmail.com

1821-1830-CU İLLƏRDƏ OSMANLI IMPERATORLUĞUNA QARŞI YUNANLARIN ÜSYANI ZAMANI "DOSTLAR CƏMIYYƏTİ"(ETNIKI ETERYA CƏMIYYƏTİ)

Açar sözlər: "Dostlar Cəmiyyəti", Etniki Eterya, Filiki-Eterya, Aleksandr İpsilanti, Megali İdeya

Ключевые слова: "Организация Друзей", Этники-Этэря, Филики-Этэря, Алэксандр Ипсиланти, Мэгалo Идея

Key words: "Organization of Friends", Etniki Etheria, Filiki-Etheria, Aleksandr Ypsilanti, Megalo İdea

Osmanlı imperatorluğunun geniş torpaqları üzərində yaşayan müxtəlif xristiyan millətlərindən biri də yunanlar idi. Yunanların çoxluq təşkil etdiyi yerlər Peloponnes, Teselya və Egey adaları idi. Osmanlı imperatorluğunda yunanlar, Fatih Sultan Mehmetin (1451-1481) dövründən bəri digər xristiyan millətləri ilə müqayisədə daha yaxşı yaşayış şəraitinə malik idilər. Dövlət xidmətləri xristiyanlara qadağan olunduğu halda yunanlara Divanda tərcüməçilik, Əflak-Boğdan bəylərbəyi kimi yüksək və gizliliyi olduqca vacib olan vəzifələr verilirdi. Yunan Patriarxlığına göstərilən ayrıseçkilik nəticəsində isə yunanlar illər keçdikcə bütün Pravoslav (yəni, Bolqar, Serb, Alban) kilsələrinin yüksək vəzifələrinə sahib olmuşdular. (1, s.33)

Yunan kəndliəhalisi din və dil azadlığınəmalik idilər. Torpaq üzərində mülkiyyət sahibi idilər. 19-cu əsrin əvvəllərində Yunan kəndlilərinin Qərbi Avropa kəndliləri ilə müqayisədə daha da bolluq içərisində olduğu, elə Qərb tarixçiləri tərəfindən də bildirilir.

Digər tərəfdən yunanlar Avropadakı inqilabi döyüşlərdən (1792-1815) istifadə edərək bu müharibələrdə bitərəf qalan Osmanlı dövlətinin bayrağı altında, dəniz ticarətini möhkəmləndirmiş və demək olar ki, Aralıq dəniz ticarətini əllərinə keçirtmişdilər. (2)

Göründüyü kimi Osmanlı imperatorluğundakı yunanların yaşayışı çox yaxşı idi. Lakin özlərinə yüz illərdir bu rahatlığı təmin edən Osmanlı dövləti 19-cu əsrin əvvəllərində zəifləməyə başlayaraq daxildə və xaricdə böyük çətinliklərlə qarşı-qarşıya qaldı. Elə bunu fürsət bilən yunanlar, xarici dövlətlərin də köməyi ilə Osmanlı dövlətinə qarşı dərhal hərəkətə keçməyə başladılar.

Yunanlar arasında Osmanlı imperatorluğundan ayrılıra q müstəqil bir dövlət yaratmaq fikri hələ 18-ci əsrin ikinci yarısından etibarən qonşu dövlətlər Rusiya və Avstriya tərəfindən yayılmağa başladı. Bu dövlətlərin məqsədi, Osmanlı dövlətinin daxildən də dağılmasına şərait yaradaraq, bu torpaqlar üzərində öz mənfəətlərini təmin etmək idi.

Osmanlı imperatorluğu daxilindəki imtiyazlı mövqeləri nəticəsində var-dövlət sahibi olmuş yunan aristokratları Avropa ilə daimi əlaqədə olub, Avropada meydana gələn millətçilik, müstəqillik kimi fikirlərə aludə olurdular. Artıq 18-ci əsrin 1-ci yarısından etibarən yunan şair, tarixçi və yazıçıları Yunanıstanın müstəqilliyinin, hətta keçmiş Bizans imperatorluğunun yenidən bərgə olunmasının planlarını qurmağa başlamışdılar. (3, s.201)

Hələ "Dostlar cəmiyyəti"ndən 100 il əvvəl 1714-cü ildə anadan olan yunan şairi Kosmoso Etolios bütün adaları gəzərək yunan müstəqilliyi fikrini yaymışdı.¹ Yunanlar XVIII əsrin axırlarında Yunanıstan istiqlalına və Bizans imperatorluğunun bərpasına nail olmaq məqsədilə gizli təşkilat yaratdılar. Bu cəmiyyət 1796-cı ildə Vyanada tanınmış yunan şairi Veleslinis Ferrarios Rıqas tərəfindən yaradılmışdı. (4, s.5-6) Rıqas 1797-ci ildə Vyanada "Müstəqil Böyük Yunanıstan"ın xəritəsini çap etdirərək, yaymışdı. Bu xəritədə bütün Balkanlar, Anadolu və adalar yunan torpaqları olaraq göstərilmişdi. Rıqas inqilab proqramı və konstitusiyaya hazırlamışdı. O, hazırladığı konstitusiyayı 1797-ci ildə nəşr etdirmişdi. Onun qurmaq istədiyi dövlət "Ellin respublikası" adlandırılacaq və Osmanlı torpaqlarını əhatə edəcəkdi. (5, s.16)

Rusiyanın təsiri ilə Rıqas üsyana hazırlıq görmək istərkən Avstriya polisi tərəfindən yaxalanmışdı. (6, s.282) Avstriya polisi Rıqası həbs edərək 1797-ci ildə türklərə təslim etmişdi. (7, s.5-6) Rıqas 1798-ci ildə edam edildikdən sonra bu cəmiyyət dağılmışdı. 16 ildən sonra 1814-cü ildə Odessada "Dostlar cəmiyyəti" mənasını daşıyan Kapu Distiryanın başçılığı altında gizli bir yunan cəmiyyəti mövcud idi. (8, s.147) (Əslində cəmiyyətin yaradıldığı vaxt adı "Filiki Eterya" idi. Lakin 1894-cü ildə "Etniki Eterya" olaraq dəyişdirildi.) Bu təşkilatı Manuel Eksanto, Nikola İskofo və Atmos Çarkalof adlı ikisi yunan və biri bolqar olan şəxslər 1814-cü ildə yaratmışdılar. (9, s.26) Cəmiyyətin yaradılması Eksanto tərəfindən düşünülmüşdü. Bu şəxslərin üçü də ticarətlə məşğul olurdu. Belə ki, Eksanto Odessada tacir olan bir nəfərin katibi idi. O, bir dəfə ticarət məqsədilə İstanbula gəldi və burada bir sıra yunanlarla təmasda oldu. O, İstanbuldakı mason birliyinə də daxil oldu. Eksanto masonlardan belə gizli cəmiyyətlərin necə fəaliyyət göstərməsi barəsində lazımı bilik və təcrübə öyrəndi. (10, s.148) Cəmiyyətin o zamana qədərki adı "Xeyriyyə cəmiyyəti" idi. Eksanto başa düşürdü ki, bu cəmiyyətin icra etdiyi məsələlərlə yunanların qarşılıqlarına qoyduqları məqsədə nail olmaq olmaz. Ona görə Eksanto cəmiyyətin şəklini dəyişmək qərarına gəldi. (11, s.26)

Eksanto öz dostlarına belə deyirdi: "Qədim yunan övladları Şərqi Roma imperatorluğunun qalığıdır. Osmanlı dövlətinin əlində əsir və layiqsiz olaraq yaşamaqdadırlar. Bunları xilas etmək yunan milləti üçün ən böyük bir xidmətdir". (12, s.17)

Avropadakı hökumətlər Fransa inqilabının ortaya çıxartdığı yeniliklərə qarşı çalışmalarını davam etdirməklə bərabər, yunanların müstəqillik arzularını da simpatiya ilə qarşılayırdılar. Buna görə də Avropada yunanlarla əlaqəsi olan çoxlu sayda cəmiyyət qurula bildi. Bu təşkilatların içərisində yunanları təşkilatlandıraraq üsyana hazırlayan, üsyanı başlanan və idarə edən Etniki Eterya Cəmiyyəti ("Dostlar Cəmiyyəti") oldu. (13, s.158) Bu gizli cəmiyyətin qurulmasında məqsəd, zahirən Osmanlı İmperatorluğundakı xristiyanların təhsil və tədrisini inkişaf etdirmək kimi göstərsə də, əsl məqsəd, İstanbul paytaxt olmaqla Bizans imperatorluğunu yenidən qurmaq və müstəqil Yunanıstan dövləti yaratmaq idi. (14, s.177)

Bu cəmiyyət, Capo De İstria adlı əslən Korfulu olan, sonra Rusiyada məskunlaşaraq burada yüksək dövlət vəzifələrində işləmiş bir yunanın formal rəhbərliyi altında idi. Cəmiyyətin əsl rəhbəri isə Rusiyada məskunlaşan və çarın hərbi köməkçisi olan, Rusiya meyilli "Fənərli" Konstantin İpsilantinin oğlu, Aleksandr İpsilanti idi. (15, s.108-110) İpsilanti Rusiyanın əlaltısı olub "Dostlar Cəmiyyəti"ni dəstəklədiyini və qoruduğunu göstərirdi.

Ksantos Masson təşkilatının üzvü olduğundan bu gizli cəmiyyətin bir çox istiqamət və proqramlarını Masson təşkilatının tutduğu yolla paralelləşdirmiş və bu səbəbdən necə ki, massonlar bugün belə Türkiyədə nüfuzlarını davam etdirirlərsə bu cəmiyyət də Osmanlı dövlətinin gözü önündə böyümüş, inkişaf etmiş və öz proqramlarını tətbiq etməyə çalışmışdı.

Bu cəmiyyətin massonlarda olduğu kimi şifrələr vasitəsilə əlaqə yaratmaq, tanışmaq, həmçinin rütbələri, xəbərləşmə kodları, andiçmə mərasimləri var idi. (14, s.169)

"Dostlar Cəmiyyəti" yarandıqdan sonra qısa zaman ərzində inkişaf edərək Osmanlı torpaqlarında və bu torpaqlardan xaricdə, İstanbul, İzmir, Saqqız, Misolongi, Bükreş, Yaş, Yanya, Triyeste kimi mühüm mərkəz şəhərlərdə öz şöbələrini qurdu. Cəmiyyətin fəaliyyətində gizliliyə olduqca diqqət yetirilirdi. Bu məqsədlə də andiçmə, rütbələr və xüsusi şifrələr təyin olunmuşdu. İstanbuldakı yunan patriarxı da cəmiyyətin nüfuzlu üzvlərindən idi. "Dostlar Cəmiyyəti" qüvvətləndikcə cəmiyyətin qarşısına qoyduğu məqsədlər daha da kəskinləşdi və genişləndi. İlk məqsədləri Peloponnesdə bir Yunanıstan dövləti yaratmaq idi. Sonra isə Mərkəzi Yunanıstan, Qərbi Trakya, Salanik, Egey adaları, Onikiada, Girit, Qərbi Anadolu və Kipri Yunanıstana ilhaq etmək, Şimali Anadoluda Pont Rum dövlətini yaratmaq və nəticədə İstanbulu da ələ keçirdərək Bizans İmperatorluğunu yenidən dirçəldərək, Megali İdea (Böyük İdeya)ni gerçəkləşdirmək idi. Belə ki, Megalo İdea, "Ellinlərin rəhbərliyində Bizans İmperatorluğunu yenidən diriltmək ideası" kimi də ifadə olunurdu". (17, s.143)

Megalo İdeya fikri ortaya çıxdıqdan sonra bu ideya, Osmanlı imperatorluğunun əleyhinə siyasət yeritməklə genişlənmək niyyətində olan Rusiya çarlığı ilə İngiltərə, həmçinin müxtəlif Balkan ölkələri tərəfindən dəstəklənməyə başlandı. Megali İdeyanı həyata keçirtmək üçün bir təşkilat lazım idi. Bu məqsədlə 1814-cü ildə, yəni Megalo İdeya xəritəsinin hazırlandığı 1796-cı ildən 21 il sonra Rusiyanın Odessa şəhərində "Filiki Eterya" adlı təşkilat Çar Rusiyasının gizli dəstəyi ilə quruldu. (18, s.10)

Beləliklə, əsasən və yalnız olaraq əsasən xarici ölkələrin tarixçiləri tərəfindən "Etniki Eterya" adlanan bu gizli cəmiyyətin düzgün adı "Filiki Eterya"dır. "Etniki Eterya" cəmiyyəti isə Giritin Türkiyədən qopardılması üçün 1894-cü ildə Afinada yunan əsgərlərinin qurduğu və "Filiki Eterya"nın davamı olan bir cəmiyyət idi. (19, s.260)

"Dostlar cəmiyyəti" 1814-1817-ci illər arasında öz fəaliyyətlərində gerilədikdən sonra 1818-ci ildə İstanbulu özünə mərkəz seçdi və təkcə İstanbulda özünə 17 min nəfər üzv yığa bildi. 1820-ci ildə isə bütün Balkanlarda, Avropa, Türkiyə, Suriya, Misir və Kiprdə şöbələri qurulmuş və üzvlərinin sayı 400 minə çatmışdı. (20, s.108-110)

İpsilanti 1821-i il fevral ayının 24-də dini təntənə sədələri altında bir bəyənnamə ilə "yunan inqilabının" başladığını elan etdi.

Yunanıstanın müstəqilliyini və Bizansın yenidən dirçəlməsini qarşıya məqsəd qoyan "Dostlar cəmiyyəti"nin fəaliyyət proqramı aşağıdakı maddələrdən ibarət idi:

- Yunan xalqının tam müstəqilliyini təmin etmək
- Qərbi Trakya və Selanikin Yunanıstana ilhaqı
- Egey adalarının Yunanıstana ilhaqı
- Onikiadanın Yunanıstana ilhaqı
- Girit adasının Yunanıstana ilhaqı
- Qərbi Anadolunun Yunanıstana ilhaqı
- Pont Rum dövlətinin bərpa edilməsi
- Kiprin Yunanıstana ilhaqı
- İmroz və Bozcaadının Yunanıstana ilhaqı
- İstanbul işğal edilərək Bizansın yenidən qurulması və Megali İdeyanın gerçəkləşdirilməsi. (21, s.37)

Cəmiyyətin üzvləri Moskva və Peterburqda görüşlər həyata keçirdilər. 1820-ci il 1 oktyabr görüşündə demək olar ki, İnkilab Kabineti quruldu. Həmin görüşdə ayağa qalxmaq və döyüşmək haqqında qərar qəbul edildi.

"Dostlar Cəmiyyəti"nin üç qurucusu Rusiyda xeyli keşfiyyat işləri apardıqdan sonra Yani Capo d İstriani özlərinə lider seçdilər, lakin Rusiya Xarici İşlər naziri Yani Capo d İstriaya cəmiyyətin rəhbərliyini qəbul etdirə bilmədi. Nəhayət yunan əsilli Rusiya generalı Aleksandr İpsilantini özlərinə lider seçdilər. İpsilanti Əflak bəylərindən olan Konstantin İpsilantinin oğlu idi. Kiçik yaşda Rusiyaya getmiş, hərbi məktəblərdə təhsil almış və Rusiya Hərbi Akademiyasını bitirmişdi. Napolyana qarşı çar ordusunda döyüşərək yaralanan İpsilanti sürətlə yüksələrək çar I Aleksandrın köməkçisi vəzifəsinə keçmişdi. (22, s.323-324)

Aleksandr İpsilanti 1820-ci ildə "Dostlar Cəmiyyəti"nin rəhbərliyini və üsyanın liderliyini məmnuniyyətlə qəbul etdi. İpsilanti 24 fevral 1821-ci ildə təşkil olunan dini bir mərasimdə bir bildiriş ilə "Yunan Qiyamı"nın başladığını elan etdi.

Bu əsnada fəvqaladə bir hal baş verdi: İstanbuldakı patriarx Boğdanda ayağa qalxan xristianları tənqid etdi. Əslində isə səmimi deyildi. Çünki patriarxlıq "Dostlar Cəmiyyəti"nin mərkəzi sayılırdı. Üstəlik Peloponnesə üsyana başlamaq əmrini çatdıran da "Dostlar Cəmiyyəti"nin ən yüksək dini lideri olan keşiş Qriqorias Dikoeos Flessas idi. Bu keşiş bütün Moranı kənd-kənd gəzmişdi.

1821-ci il 25 mart günü iki xristiyan qüvvəsi birləşdi. Həmin gün üsyana başlama günü təyin olundu. Keçmiş Patras metropolidi Arsevek Germanos, Patras yaxınlığındakı Kalavritadakı Aya Lavra (Saint Laure) monastrna yunan kəndlilərini çağırırdı. Əlinə Məryəm ananın şəkillərini və dini bayraqları alaraq monastrdan çıxdı və xalqa: "Allahınqalibyyətinə bağlılıq üçün hayqırın və barbarları qaçırdın" kimi sözlər deməklə qarşıdurmanı başlatdı. (23, s.158)

1830-cu ildə Yunanıstan müstəqillik əldə etdikdən sonra Avropada yunanların lehinə axın başladı. "Dostlar Cəmiyyəti" bu vəziyyətdən istifadə etmək üçün dünya xalqları ilə Osmanlı imperatorluğu arasındakı münasibətləri korrəlaməğa hələ də var gücü ilə çalışırdı. (24, s.27)

Yunanıstan öz müstəqilliyinə nail olduqdan sonra yunan "Dostlar cəmiyyəti" öz fəaliyyətini daha da mərkəzləşdirdi.

Yaranmış bu krallığı öz milli qurtuluşlarının birinci mərtəbəsi hesab edən yunan "Dostlar cəmiyyəti" Yunanıstanın sərhədləri xaricində yaşayan yunanlara müraciət etdilər. Onlar zəngin olan yunanlara müraciət etdilər. Onlar zəngin yunanları Yunanıstana kömək etməyə çağırırdılar. Yunanıstan krallığı yarandıqdan sonra yunan "Dostlar cəmiyyəti" "Meqali idea"nın, yəni Yunanıstan sərhədlərindən kənar qalan yunanlar yaşayan torpaqların Yunanıstana birləşdirilməsi uğrunda mübarizəni daha da gücləndirdi.

ƏDƏBİYYAT:

1. Türsan Nurettin. Yunan sorunu. Ankara, 1987.
2. Bir Yunan Belgeseli "1821" //http://Nejatcogal.com
3. Tarih boyunca Türk-Yunan ilişkileri ve Etniki Eteryä. İstanbul, Kitapçılık Ticaret LTD Şirket yayınları, 1968, 998 s.
4. Hatipoğlu Murat M. Yunanıstandakı Gelişmelerin Işığında Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922). Ankara, 1988.

5. Fətəliyev Məmməd. Türkiyə, Yunanıstan və Böyük Dövlətlər. Birinci Dünya Müharibəsi Ərəfəsində və İllərində. Bakı, 2005, 360 s.
6. La Gorce. Çağlar Boyu Yunanlılar. Ankara, 1986.
7. Hatipoğlu Murat M. Yunanıstandakı Gelişmələrin Işığında Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922). Ankara, 1988.
8. Salıxık Selahattin. Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etniki Eterya. İstanbul, 1968.
9. Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea. Ankara, 1985.
10. Salıxık Selahattin. Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etniki Eterya. İstanbul, 1968.
11. Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea. Ankara, 1985.
12. Fətəliyev Məmməd. Türkiyə, Yunanıstan və Böyük Dövlətlər. Birinci Dünya Müharibəsi Ərəfəsində və İllərində. Bakı, 2005, 360 s.
13. Rıfat Uçarol. Siyasi Tarih (1789-2012). İstanbul, DER yayınları, 2013, 1492 s.
14. Tarih boyunca Türk-Yunan ilişkileri ve Etniki Eterya. İstanbul, Kitapçılık Ticaret LTD Şirket yayınları, 1968, 998 s.
15. A.Şükrü Esmer. Siyasî Tarih. İstanbul, 1944. 1024 s.
16. Rıfat Uçarol. Siyasi Tarih (1789-2012). İstanbul, DER yayınları, 2013, 1492 s.
17. Selahattin Salıxık. Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki-Eterya. İstanbul, 1968, 951 s.
18. Sonyel, Dr. Salahi Ramadan, Türk-Yunan Anlaşmazlığı. Lefkoşa, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, 1985, 510 s.
19. Fahir Armaoğlu. 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). İstanbul, Alkım Yayınevi, 2010, 1152 s.
20. A.Şükrü Esmer. Siyasî Tarih. İstanbul, 1944. 1024 s.
21. Murat M. Hatipoğlu. Yunanıstandakı Gelişmələrin Işığında Türk-Yunan ilişkilerinin 101 yılı (1821-1922). Ankara, Ankara Üniversitesi basımevi, 1988, XVII. 180 s.
22. Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi. Ankara, 1948, 1005 s.
23. Selahattin Salıxık. Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki-Eterya. İstanbul, 1968, 951 s.
24. Şükrü S.Gürel. Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993). Ankara, 1993, 996 s.

ГЮЛЬНАРА АХВЕРДИЕВА

Докторант кафедры новой и новейшей истории стран Европы и Америки Бакинского Государственного Университета

ОБЩЕСТВО «ЭТНИКИ ЭТЕРИЯ» ВО ВРЕМЯ ВОССТАНИЯ ГРЕКОВ ПРОТИВ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ (1821-1830 ГГ)

В этой статье статья говорится об организации Этнической Этерии, основанная до греческого восстания против Османской империи. Организация Этническая Этерия была создана в 1814 году, и ее цели держались в секрете. Создатели организации были С. Николас, Э. Ксантос, А. Чакалов. Второе название организации было Филики Этеря. Александр Ипсиланти, который руководил греческим восстанием, был самым главным руководителем организации.

GULNARA HAKHVERDIEVA*Doctoral student of the new and modern history of
European and America of Baku State University***ABOUT "ORGANIZATION OF FRIENDS" (ETNIKI ETHERIA) WAKED UP BEFORE
THE REVOLT AGAINST THE OTTOMAN EMPIRE**

This article is talking about "Organization of Friends" (Etniki Etheria) waked up before the revolt against the Ottoman Empire. "Organization of Friends" was established in 1814 and its mission was keeping secret. The creators of organization were Nikolas Skouphas, Emmanuel Ksanthos, Anastosyon Chakalof. The second name of the organization was Filiki Etheria. Aleksandr Ypisilanti, the head of the Greek revolt, was one of the most important leaders of the organization.

Rəyçilər: t.e.d. M.B.Fətəliyev, t.e.d. İ.Məmmədov

BDU-nun Avropa və Amerika ölkələrini yeni və müasir tarixi kafedrasının 08 aprel 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №5).